

Hajdú Mihály: Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink. A Magyar Nyelv Kézikönyvei XVII. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2010. 551 lap

Kázmér Miklós 1993-ban megjelent *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század* című munkájának akár folytatása is lehetne Hajdú Mihály enciklopédiája. Annyiban azonban eltérnek, hogy Kázmér csak magyar eredetű családneveket vizsgál, míg Hajdú a jövevényeket is elemzi, tájékoztató bevezetőt ír, illetve részletesebben próbál rámutatni a névadás indítékára/indítékaira is. További különbség közöttük, hogy Kázmér történeti anyagot, Hajdú jelenkori anyagot dolgoz fel.

A könyv enciklopédia, azaz több, mint szótár, amelyről a szerző azt mondja a Bevezetőben, hogy „E könyv címében azt jelenti, hogy az egyes családnevek bemutatásakor teljességre törekszünk. Igyekezünk mindent leírni az adott névről, ami a mai kor tudásszínvonalának megfelelő és főkutatatható” (7). Ennek megfelelően bőséges adatmennyiséggel dolgozó, alapos munka készült.

A könyv négy nagyobb egységre oszlik: Bevezető, Családnevek, Bibliográfia, Függelék.

A Bevezetőben (az első huszonhat oldal) rövid összefoglalást kapunk a családnév (vezetéknév) jellegzetességeiről. Tisztázza az író, hogy mire vonatkozik a „családneveink” kifejezés (tulajdonképpen minden magyar állampolgár és a külföldön élő magyarok nevére), de megállapítja azt is, hogy a határainkon túl élőkről a rendelkezésre álló adatok igen hiányosak, így nem lehet a hazaiakkal összevetni. A könyvben feldolgozott adatmennyiség alapja a 2007. január elsejei névállomány azzal a megkötéssel, hogy csak a születéskor adott nevek elemzése történik meg (teljes névlistalétszámmal), amelyeket az Elektronikus Közzolgáltatások Központi Hivatala bocsátott a szerző rendelkezésére. A vizsgálat alá vetett nevek száma 10 162 610, azaz Magyarország teljes lakosságának akkori számával egyezik meg. Ebből, figyelembe véve a különböző helyesírást és az összetételeket, 194 917-féle névforma maradt. Természetesen ilyen mennyiségű névanyag feldolgozása szinte lehetetlen, ezért a gyakoriság lett a korlátozás szempontja. Amennyiben a név legalább 1000-szer előfordul (változatokkal együtt), az enciklopédiában megtalálható. Így 1230 családnévről tudhatunk meg információkat, amelyen az ország lakosságának kétharmada osztozik. Az egyharmad lakosságra viszont nagyon sok családnév jut, ezek előfordulása így viszonylag ritka.

A Bevezető a családnevekről szól. A kialakulás körülményeinek megfelelően a szerző névtípusokat határoz meg, méghozzá nyolcat. Több esetben számadatokat, százalékos arányokat is közöl az elnevezési csoport arányáról a feldolgozott névanyagban.

Az apanévi családneveket két kisebb egységre bontja: a pogány kori (pl. végződés nélküli vagy birtokjeles, kicsinyítő képzős alakok) és a keresztény eredetű (pl. néhány szokatlan, a kialakuláskor divatos név: *Lampért, Szaniszló, Zakar*) nevekre.

A helynévi eredetűeknek is két csoportja van, a minden végződés nélküli, illetve az *-i* képzős helynevekből alakultak. Felhívja a figyelmet arra, hogy végződés nélküli helynevek esetében gyakran felmerül az a lehetőség is, hogy nem helynévből, hanem apai névből ered a családnév (pl. *Bota, Káló, Szalók*).

A harmadik nagyobb csoportba a népre, népcsoportra utaló családnevek tartoznak (külön egységként tárgyalja a típuson belül a kettőt). Kiemeli, hogy nem feltétlenül azok kaptak népnévi családnevet, akiknek az volt az anyanyelve, hanem azok, akik kapcsolatban álltak velük, ugyan-

azt a nyelvet beszélők között pedig nincs értelme néprév alapján megkülönböztetni az embereket. A népcsoportról (pl. *Jász, Palóc*) adott nevek száma kevés (4), és a hozzá tartozó személyek száma is (0,8%).

A társadalmi helyzetre, tisztásra, rangra utaló nevek esetében is elképzelhető, hogy ezeket a csoportokat nehéz elkülöníteni, hiszen „manapság is a bíró lehet hivatás, foglalkozás vagy csak ideiglenes tiszttség” (14).

A foglalkozásra utaló családneveknél megkülönböztet ős- (gyűjtögető, halász, vadász) és a későbbiekben kialakult foglalkozásokat (állattenyésztéssel, növénytermesztéssel foglalkozókat, mesterségeket és egyéb tényezőket), illetve ezek szimbólumait felhasználó neveket. Megállapítja, hogy vannak olyan foglalkozások, amelyekről már nem lehet bizonyossággal tudni, hogy mit csináltak. Ezek az ezernél ritkábban előforduló nevek között vannak nagyobb számban.

A valahová való tartozásra utaló nevek hasonlóak a foglalkozásra utalókhöz. Valakinek a háztartásában, kastélyában, földjén stb. élők, dolgozók kapják ezeket a neveket, vagy belső tulajdonság alapján (*gróf, király*) adhatók.

A külső tulajdonságra utaló névadási mód (lehet metaforikus is, pl. *Holló, Szűnyog*) az egyik legrégebb változat. Az olyan tulajdonság, amely változhat, nem alkalmas a hosszú ideig tartó azonosításra.

Az utolsó csoport a belső tulajdonság alapján adott nevéké. Viszonylag kis számban fordulnak elő. Lehetnek például kivánságnevek vagy ragadványnévből lett családnevek.

A családnév-változtatásokkal foglalkozik a következő fejezet. A szerző utal II. József névrendeletére, ennek 1814-es módosítására, amely lehetővé tette az egyszerű indokolt névváltoztatást. 1867 után, illetve a két világháború között nőtt meg a változtatások száma. Nagyon sok esetben lefordították az idegen nevet, vagy soha nem létezett helynevekből -i képzővel alkottak családnévet. Névváltoztatásuk gazdagodásához vezet az idegen anyanyelvűek betelepítése vagy betelepülése is. Nemcsak gyarapodhat a névváltoztatás, hanem csökkenhet is abban az esetben, ha nem születik a családban fiú utód, vagy olyanok kérnek névváltoztatást, akiknek a neve kellemetlen jelentésű.

A Bevezető másik nagy egysége a könyv névcikkeinek fölépítésével foglalkozik.

Az első adat mindig a címnév. Mivel sok alak- és ejtészváltozat létezik egy-egy név esetében, ezért négy szempont alapján (helyesírás, kiejtés, névgyakoriság, hagyomány) döntötte el Hajdú, hogy mi lesz a címnév. Általában a helyesírás volt a rendezőelv, de természetesen a másik három szempont is szerepet játszhatott a címnév kiválasztásában.

A második adat a név típusára vonatkozik a Bevezetőben felsoroltak alapján. Két fontos szempontot vizsgál: az egyik az, hogy „mi volt a közvetlen előzménye a családnévvé válásnak” (19), a másik pedig „a családnév nyelvi besorolására, nyelvi hovatarozására vonatkozik. Ez nem a végső etimológiát, tehát a név legkorábbi nyelvi eredetét, származását jelenti” (19), hanem „a nyelvi meghatározáskor tehát azt kell figyelembe venni, hogy mely nyelvben vált a nyelvi jel családnévvé” (20).

A harmadik adatsor az írás- és ejtészváltozatokat tartalmazza. Ha egy változat előfordulási száma eléri a tízet, akkor számadat is szerepel a név mellett. A tíznél kevesebbszer előforduló nevek esetében lehet arról szó, hogy átmeneti az alak, vagy egy-egy nyelvtérületen fordul csak elő. A nevek gyakorisági sorrendjét állította fel a szerző kétféle módon. Az egyik esetben nem vette figyelembe a névszavonásokat, a másik esetben pedig igen. Ennek a két névsornak közölte a lelegejét (a 25 leggyakoribbat) és a legvégejét (a 25 legritkábbat). Érdekes eredményre jutott: a leggyakoribb 25 majdnem ugyanaz mindkét változatban, míg a legritkábbak között jelentős az eltérés. Megállapítja, hogy ha a különböző írásváltozatokat külön névcikkben közölte volna, akkor jóval kevesebb érte volna el az 1000-et, így szegényebb lett volna a vizsgált nevek mennyisége. Végül megadja az összes változatot viselők számát.

A negyedik vizsgált szempont az eredet, amely a névcikkek leghosszabb, pontos, precíz része lett. A szerző megpróbálta „visszavezetni valamely nyelvnek a közszávig valamennyi névnek az eredetét” (23). Kiemeli, hogy nem minden esetben lehet a családnévet csak egy csoportba osztani, tehát az etimológiák meghatározásakor érvényesülhet a könyv mottójának választott Benkő Loránd-idézet, amely szerint „a névmagyarázatok egy része mindig rejt magában bizonytalanságokat” (7). Ha több etimológiája lehet a családnévnél, akkor rendszerint a legjobb elfogadott, a legvalószínűbb áll elől, de lehet időrendi a sorrend, ha minden magyarázat egyformán valószínű lehet. A be-

kezdést a családnév mai jelentése zárja. Annyit megjegyez a szerző, hogy a névadás oka nem mindig egyértelmű, „az egyetlen végső etimológiával rendelkező névnek is lehet ma több jelentése. Például az *-i* végződésű *Bátori* családnév lehet az ősi *Bátor* keresztnévnek birtokjeles alakja, akkor a jelentése 'Bátoré', vagy lehet a személynévből alakult településnévnek (*Bátor*, *Feketebátor*, *Kisbátor*, *Nagybátor* stb.) 'onnan/oda való' jelentésű képzős alakja, s akkor eredetre, származási vagy lakóhelyre utal" (24). Figyelt arra is, ha idegen nyelvű előzményekhez jutott vissza, az írás pedig nem latin betűs (lehet pl. héber, görög, cirill stb.), akkor szögletes zárójelben megadta a kiejtést is.

Az ötödik bekezdés a földrajzi elterjedtséget vizsgálja. Természetesen nem lehet településekre lebontva megadni az adatokat, de tájakra, néha megyékre igen. Ezt az adtagyűjtést segítették régi névlisták, adóösszeírások, anyakönyvek, telefonkönyvek stb.

A hatodik szempont a kettős családnevekre vonatkozik, de ezek ritkán szerepelnek a névcikkben – csak akkor, ha számuk jelentős.

Az utolsó vizsgálati szempont a névváltoztatás. Két céllal kerültek ezek az adatok a névcikkbe: egyrészt a családkutatók segítése miatt, másrészt a gyakoriságok indoklásáért. Két folyamat is végbemegetett a változások során: vagy nagyon sokan vettek fel egy nevet, vagy sokan lecserélték a nevüket. A névváltoztatás teljes vizsgálata nem lehet teljes, hiszen nem minden adat áll rendelkezésre. Például a 20. századi anyagok személyi jogok védelme miatt nem vizsgálhatók. A változatok felsorolása úgy történik, hogy a legkevésbé eltérő (pl. tükrörfordítás) áll elől, a legjobban eltérő (pl. semmi azonosság nincs) pedig utoljára.

Az enciklopédia családneveket feldolgozó második, egyben legnagyobb (27–515) része nem a családnevek típusai alapján csoportosít, hanem ábécérendben veszi sorra az 1230 adatot.

A névcikkek felépítése azonos, hiszen ugyanazon szempontokat kell figyelembe venni minden esetben; mindegyikük a fentebb részletesebben bemutatott struktúrát és szempontokat követi. Eltérés akkor lehetséges, ha valamelyikre nincs adat – legtöbb esetben a kettős nevek és a névváltoztatások adatai maradnak ki bizonyos szócikkekből.

A harmadik rész a Bibliográfia, amelyet két egységre bont a szerző. Először a családnévi és keresztnévi szótárakat, lexikonokat sorolja fel, másodjára pedig azokat a forrásokat, amelyeket a családnevek magyarázatának és elterjedésének vizsgálatához felhasznál.

Az utolsó fejezet a Függelék. Megtalálhatjuk a vizsgált családneveket nyelvi eredetük (magyar, német, szláv, román, bizonytalan) és névcsoportba való tartozásuk alapján (pl. ősi pogány kori apanevek, keresztény apanevek stb.). Készült gyakorisági sor is az egységesített helyesírású és öszszevont írásváltozatú nevekből. Utoljára névmutatót találunk, ahova azok az alakváltozatok kerültek, „amelyek első néhány hangjukban is eltérnek a címnévként kiválasztott formától” (537), illetve előzményként szolgáló kereszt- és családnevek, névváltoztatások névadatait.

Az enciklopédia érénye, hogy mind a szakma számára szakszerű, mind pedig az érdeklődő olvasók számára megfelelő, könnyen érthető, tudomány-népszerűsítő munka, annak ellenére, hogy Hajdú Mihály a Bevezető szerint a nagyközönségnek szánta: „Ez a könyv azonban, amelyet most kezében tart az olvasó, nem a névkutatók (nyelvészek, történészek, néprajzosok és genealógusok) számára készült, hanem az érdeklődő, művelt nagyközönségnek. Nem az a célja tehát, hogy egy másik könyvhöz utasítsa az olvasót, hanem az, hogy elmondjon a névről mindent, amit el lehet mondani féldolnai terjedelemben” (23). Ajánlható tehát mindenkinek, aki kíváncsi a családnevek világára.

Zántó Edina

igazgatóhelyettes
Fáy András Közlekedésgépészeti
Műszaki Szakközépiskola